

Uluslararası İlişkiler, Dış Politika ve Ticaret

Prof. Dr. Cenap
Çakmak
Eskişehir Osmangazi
Üniversitesi, İBBF
Uluslararası İlişkiler
Bölümü

Uluslararası siyasi sistemin yapısında ve içeriğindeki değişimler teknolojik, sosyolojik, askeri vb. değişimlerden kaçınılmaz bir şekilde etkilendi; bu etkiler de yine kaçınılmaz olarak uluslararası hukuku biçimlendirdi.

Ekonomist olmadığım için ne uluslararası ticaret ve ne de uluslararası ekonomi konusunda teknik sayılabilecek detaylar verecek durumda değilim. Ancak bir uluslararası hukukçu olarak dış ticaretin gerek uluslararası ilişkilerin temel dinamikleri ve gerekse de dış politika öncelik ve amaçları ile yakından ilgili olduğumu söyleyebilirim. Ciddi denilebilecek miktarlarda ihracat yapan bir firmanın dış ticaret bölümünde çalıştığım bir yıllık süre boyunca da bu ilişkiyi yakından gözlemladım. İkili siyasi ilişkilerden tutun da dünya siyasetindeki temel dönüşüm ya da krizlerin olumlu ya da olumsuz etkilerini dış ticarete ve dolayısıyla da ulusal refah düzeyi başta olmak üzere bir dizi ekonomik sorunda birinci derecede hissetmek mümkün.

Ancak bu yalın gerçeğe rağmen uluslararası ilişkiler ile dış ticaretin, daha da önemlisi ulusal dış politika ile ekonominin birbirlerinden ayrı alanlar olduğu, doğrudan olmasa da, en azından zımnen hep vurgulandı. Devletler arası ilişkileri yürütmek konusunda birinci elden sorumluluk üstlenen diplomatların siyasi konularda yetkin olmaları beklenirken ticari konular ile ilgilenmeleri neredeyse hiç teşvik edilmedi. Bir yönüyle sanki politikanın alanına dahil olduğu düşünülen konular ekonomi ve ticareti ilgilendiren konulara göre bir devletin dış siyasetinde daha öncelikli ve ayrıcalıklı olarak konumlandırıldı ve tanımlandı. Politikanın, bu açıdan bakıldığında, devletin bekası ve milli güvenliği ile ilgili olduğu daha çok varsayıldı.

Esasen bu çarpık diyebileceğimiz varsayım ve yaklaşımın tarihsel bir geçmişinin olabileceğini kabul etmek gerekir. Ticaret ile uğraşanların sadece Türk ve Müslüman coğrafyada değil, özellikle Ortaçağ dikkate alındığında Avrupa'da bile küçük görüldüğü, buna karşılık aristokrat, asker ve dini sınıfa mensubiyetin teşvik edildiği biliniyor. Bu görüş ne yazık ki Osmanlı döneminde bizim

coğrafyamızda da kabul görmeye devam etti. Dolayısıyla ticarete ve ticari faaliyetlere sıcak bakılmadığı, Müslüman-Türk'ün asker, bürokrat ya da din adamı (alim) olması gerektiği düşüncesinin hakim olduğu bir tarihi arka plandan bugüne taşınabilecek bir ticari inkişaf ve zenginlik elbette beklenemez. Dolayısıyla dış politikanın ticareti de içine almaya- cık şekilde bir ayrıcalıklar alanı olarak tasarlanmasında bu durumun etkisi göz ardı edilemez.

İlginç olan, dünya siyasetindeki süreçleri, yaklaşımları ve varsa belirgin yönelimleri tespit etmek gibi son derece iddialı bir amaçla ortaya çıkan ve normatif olarak da barışa nasıl ulaşılabileceğinin arayışında olan uluslararası ilişkiler disiplini de bir süre sonra ekonomi ve ticaretin de dahil olduğu ikincil öneme sahip konulara karşı (low politics-alçak politika) güvenlik ve dış politika gibi unsurları öne çıkaran (high politics-yüksek politika) bir yönelim içine girdi. Yani pratikte Türkiye'de ve dünyanın birçok başka bölgesinde gözlemediğimiz güvenliğin ön plana çıkarıldığı, ticaretin ise ikincil öneme sahip bir konu olarak tasvir edildiği ayrımın belirli bir süre için de olsa uluslararası ilişkilerde dikkat çektiğini söyleyebiliriz. Yani bu açıdan bakıldığında dış ticarete dış politikada nispeten az yer verilmiş olmasını anlamamız mümkün.

Diplomatların siyasi konularda yetkin olmaları beklenirken ticari konular ile ilgilenmeleri neredeyse hiç teşvik edilmedi

Ancak hem dış politika tarihimizin yukarıda belirttiğim geçmişteki bagajı ve hem de disiplinin kimi düşünürleri ve teorisyenlerinin güvenlik ile ticaret arasındaki ayrımı uluslararası ilişkilerin ve hukukun gelişimi ve temel dinamikleri ile uyumlu değil. Devletler arasında tekrarlanan ve dolayısıyla mutabık kalınan pratik ve geleneklerin belirlediği uluslararası hukuk büyük ölçüde uluslararası ilişkiler tarihinin bize öğrettikleri ile uyumlu bir şekilde gelişti ve içerik kazandı. Bununla şunu demek istiyorum: uluslararası siyasi sistemin yapısında ve içeriğindeki değişimler teknolojik, sosyolojik, askeri vb. değişimlerden kaçınılmaz bir şekilde etkilendi; bu etkiler de yine kaçınılmaz olarak uluslararası hukuku biçimlendirdi.

FRANSIZ DEVRİMİ İLE YENİ BOYUT

Buna verilebilecek çok sayıda örnek var ki en belirgin örnek, günümüz modern ulus devlet sisteminin üzerine oturduğu düşünülen Vestfalya Antlaşmasının getirdiği yeniliklerdir. Bu antlaşma ile egemenlik devletler arası ilişkilerin önemli bir kavramı haline gelirken, egemenlik ile ülke denilen “siyasal” toprak parçası arasında bir

ilişki kuruldu. Bu ilişki ise bir burjuva devrimi olan Fransız devrimi ile yeni bir boyut kazandı ve uluslararası sistemin temel yapıtaşı olan devlet tanımına yine siyasal nitelikli bir topluluk olan ulus eklenmiş oldu. Böylece ülke-millet-egemenlik üçlüsünün birbirini tamamladığı bir siyasal form olan devlet ortaya çıkmış oldu; ki bu form tüm 19. ve 20. Yüzyılın en temel ve en güçlü siyasal örgütlenme biçimi olarak kabul gördü.

Bu örneğin doğrudan konumuzla çok fazla bir ilgisi yok. Ancak şü örnek bence oldukça açıklayıcı: uluslararası ilişkiler tarihi ile iyi kötü ilgilenen herkes bilir ki sanayi devrimi ile sömürgeleştirme faaliyetleri arasında çok yakın bir ilişki var. Sınai üretim için gereken hammaddenin önemli bir kısmı sömürgeleştirilen bölgelerden temin edilirken bu bölgelerin en azından bir kısmı yine sınai üretimin yerel pazarda tüketilmeyen kısmı için pazar işlevi de görüyordu. Ancak neredeyse tamamı deniz aşırı olan sömürgelere ulaşım (hammadde temini ve üretim fazlasının pazara ulaştırılması amacıyla) deniz yoluyla gerçekleştirildiği için deniz yollarında seyir ve sefer serbestliği ve güvenliği çok büyük bir önem kazanıyordu.

Peki bu lise tarih dersi düzeyi basit bilginin konumuz ile ilgisi ne? Konumuz ile ilgisi şu: yirminci yüzyılın devletler arası ilişkilerinde en güçlü normlardan bir tanesi denizlerde seyir ve sefer serbestliğidir. Bugün bile denizlere kıyaslı olan devletlerin ülkelerinin bir parçası olan karasularında zararsız geçiş hakkı uluslararası hukukça kabul edilmiş durumda. Kara ülkesinden geçiş devlet iznine bağlı iken bir devlet gemisi başka bir devletin karasuların-

dan herhangi bir izin almaksızın geçme hakkına sahip. Yine bu bağlamda ABD Başkanı Wilson'ın meşhur on dört prensibi arasında deniz ticaret yollarının serbestliğinin uluslararası teminat altına alınmasının yer aldığını hatırlatayım.

İLK ULUSLARARASI SUÇ DENİZ KORSANLIĞI

Konu ile ilgili bir başka ikincil önemde ama sembolik değeri bence yüksek başkaca bir düzenleme de var. Deniz haydutluğu (ya da popüler olarak bilinen şekliyle korsanlık) devletlerin üzerinde mutabık kaldığı ilk uluslararası suçlardan. Bu ne demek? Normalde ve çoğunlukla bir insan eyleminin suç olarak tanımlanması ve bu suça uygun bir cezanın tayin edilmesi bir devletin kendi ülkesi ile ilgili bir yetkinin doğrudan ve doğal bir sonucu. Ancak bazı insan eylemleri uluslararası hukuk tarafından bütün devletlerin yargılama iddiasında bulunabileceği suçlar olarak tanımlanıyor. İşte bunlara uluslararası suçlar deniliyor. Yani çoğunlukla suç diye tanımlanan bir eylem, o eylemi suç olarak tanımlayan

devletin ülkesinde işlendiğinde yargılanabilir niteliğindeki uluslararası suç kategorisindeki eylemler bütün devletler tarafından, nerede ve kim tarafından işlendiğine bakılmaksızın yargılanabiliyor.

Bekleneceği üzere uluslararası suçlar sınıfına, bütün dünyada infial yaratması muhtemel, etkileri de sınırları aşacak eylemlerin girmesi son derece muhtemel. Nitekim uluslararası suçlar listesindeki eylemlerin çok büyük bir kısmı için bu yargı doğru. Ancak önemli bir istisna var: soykırım, insanlığa karşı suçlar, apartheid, savaş suçları gibi son derece ağır suçların yanında bütün devletlerin yargılayabileceği bir suç eylemi olarak deniz haydutluğu da devletler arasında genel bir kabul görmüş. Burası ilginç çünkü deniz haydutluğunun, vahşet açısından bakıldığında listedeki diğer eylemler ile kıyası bile söz konusu değil. Hatta ve hatta deniz haydutlarının en azından bir kısmımız için sevimli bir imaja sahip olduğu bile söylenebilir. Ya da şöyle düşünelim: bir kişi mesela Almanya'da 15 kişiyi bir bar kavgasında öldürse yalnızca Almanya'da

yargılanabilecekken aynı kişi hiç kimseyi öldürmeden Pasifik'te bir kereliğine bile olsa deniz haydutluğu yaparsa uluslararası hukukta bütün devletler tarafından yargılanabilir.

Peki neden? Çünkü deniz yollarının seyir ve sefer serbestliğinin güvenliği uluslararası ticaretin belkemiğini oluşturuyor; ve ticaret yollarının güvenliği devletler arası ilişkilerin de uluslararası hukukun da önemli önceliklerinden bir tanesi. Bu nedenle de bu önceliğe hanel getirmesi muhtemel her türlü ihlal uluslararası hukuk sorunu olarak görülüyor ve buna uygun önlemler bu çerçevede gündeme gelebiliyor. Dolayısıyla aslında genel kanaatin aksine uluslararası ilişkiler ile uluslararası ticaret arasında dinamik bir ilişki sürekli var olageldi. Bu ilişki o kadar belirgin ki deniz ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması örneğinde olduğu gibi uluslararası hukuk normları bile bu ilişkinin niteliğine göre şekil aldı.

Esasen uluslararası politikaya yön veren önemli aktörlerin de güvenlik ile ticaret arasında herhangi bir öncelik-sonralık tercihi yapmadıklarını da belirtmek gerekir. Devletin güvenliği bu aktörler için birçok kez ticaret ayrıcalık ve imkanlarının muhafaza edilmesi üzerinden tanımlandı. Büyük bir askeri güç olmak örneğin ABD'yi ticarete daha önem atfetmeye hiçbir zaman itmedi. Amerikan dış politika geleneğine hakim olan ve bu politikaya esneklik ve küresel vizyon kazandıran dört ekolden birisi doğrudan uluslararası ticaretin canlandırılmasına özel bir önem veriyor.

Uluslararası ilişkiler ile uluslararası ticaret arasında dinamik bir ilişki sürekli var olageldi

Hatta Amerikan dış politikası ile ilgili akademik çalışma yürütenlerin üzerinde neredeyse mutabık oldukları bir nokta, ABD'nin büyük bir dünya gücü haline gelmiş olmasının altında uluslararası ticarete de özel önem atfeden dış politikası ile Kuzey Amerika'da, başlangıçta aralarında son derece zayıf bir ilişki olan kolonilerin ortaklığı üzerinde son derece geniş bir ortak pazar kurabilmesinin yer aldığı iddiasıdır. Dolayısı ile ticaret ve ticari girişimcilik ABD'yi önemli bir askeri güç haline getiren faktörlerden biri olarak kabul ediliyor. Etkin çok uluslu şirketleri ve dünya para ve ticaret düzenindeki baskın pozisyonu ile varlığını uluslararası ticarete hissettiren ABD, bugün de doğrudan Asya-Pasifik pazarlarına ihracata odaklı yeni bir strateji ile hareket ediyor. Yani ABD için ticaret ve ekonomi hiçbir zaman güvenliğe göre ikincil bir öneme sahip olmadı.

TÜCCAR DEVLET MANTIĞI İLE HAREKET EDİYOR

Bu aslında dünya tarihinde emperyal hakimiyet kurmuş birçok devlet için de geçerli. Portekiz, İspanya, Hollanda gibi şimdilerde hemen akla gelmeyecek örneklerin yanı sıra İngiltere, Kanada ve Avustralya gibi dış politika kurumlarının varlığını ticari çıkarların korunması ve ticaretin geliştirilmesi amacıyla uygun olarak düzenleyen devletler bir çırpıda verilebilecek örnekler. Söz konusu devletlerin bir kısmında ticaret vurgusu o kadar belirgin ki dış politika ile ilgilenen kurumların resmi adları bile Dış İlişkiler ve Ticaret Bakanlığı başlığını taşıyor. (Örneğin Yeni Zelanda, Avustralya, Güney Kore ve İrlanda'da dışişleri bakanlıklarının resmi adı Dışişleri ve Ticaret Bakanlığı şeklinde düzenlenmiş).

Yani esasen gerek dışişleri bakanlıklarını resmi olarak ticareti de geliştirmek üzere tasarlayan devletler ve gerekse de dış ilişkilerinde ticari faaliyetlere özel önem veren devletler, uluslararası ilişkiler ve dış politika literatürüne de kazandırılan bir kav-

“Yerel aktörler, rasyonel bir dış politika çıktısı ve dolayısıyla da refah, istikrar ve barış ihracı için önemli roller üstlenebilir”

ramla ifade edilen “tüccar” devlet (trading state) mantığı ile hareket ediyor. Esasen gerek danışmanlık ve gerekse de dışişleri bakanlığı görevlerinde Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun formüle ettiği entegre dış politika ile Türkiye de benzer bir yaklaşım sergiledi. Bu yaklaşım ile Türkiye dış ticaretini arttırırken bölgesine adeta ürettikleri ile birlikte barış ve istikrar da ihraç etti. Yani ticarete vurgu hem Türkiye ve hem de muhatapları için kazançlı bir etkileşim ve ilişkiye dönüştü.

Gerek bölgesel ve gerekse de küresel gelişme ve krizler (özellikle de Suriye krizi) Türkiye'nin bu başarısını önemli ölçüde gölgeledi. Ancak hemen herkesin üzerinde mutabık kal-

dığı bir nokta şu: uluslararası ticaret barış ve istikrar üretiyor ve çatışma ihtimalini azaltıyor. Nitekim uluslararası ilişkiler teorilerinden liberalizm tam da bu varsayımdan hareket ediyor. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisine atıfla liberal teori ticari işbirliğinin bir tercihten öte devletler için bir zorunluluk olduğunu iddia ediyor. Ancak bu karşılıklı kazanı beraberinde getiren zorunluluğun farkına ise ancak demokrasi ile varmak mümkün. Çünkü liberallere göre bir devletin dış politika davranışını iç faktörler belirliyor. Demokratik süreçlerin hakim olduğu bir devlette ise yerli aktörlerin öncelik, çıkar, kaygı ve eğilimleri bir şekilde ortak bir noktada buluşup mantıklı bir dış politika çıktısı üretebiliyor.

Bütün bunların Eskişehir ile ilgili ne? Çok uzatmaya gerek yok. Şunu söylemek yeterli: Türkiye ekonomisi ve ticareti için ne ifade ettiğinden bağımsız olarak (itiraf etmem gerekir ki bu konuda zaten ayrıntılı bilgiye sahip değilim) Türkiye siyaset ve ekonomisinin yerel aktörleri, rasyonel bir dış politika çıktısı ve dolayısıyla da refah, istikrar ve barış ihracı için önemli roller üstlenebilirler. Ne türden roller üstlenebilecekleri ve ne derece etkin olacakları elbette kendilerine bağlı. Ama yukarıdaki izah, faaliyet alanı ve tercihleri ne olursa olsun yerel bir aktörün makro bir sonuca etkisinin olabileceğini ifade ediyor.

